

Pravo na obrazovanje u praksi Evropskog suda za ljudska prava

Na univerzalnom nivou, gotovo da nije bilo slučajeva koji se bave pravom na obrazovanje, dok su vanevropski regionalni sistemi zaštite ljudskih prava imali vrlo mali broj slučajeva. Imajući u vidu da je pravo na obrazovanje uglavnom deklarativne prirode i u nedovoljnoj mjeri određeno, praksa Evropskog suda za ljudska prava ima svakako značaj u razumijevanju sadržine prava na obrazovanje. Pravo na obrazovanje je u odnosu na druge instrumente za zaštitu ljudskih prava u Evropskoj konvenciji za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda najskromnije definisano. Ipak, uprkos ovoj činjenici, u praksi Suda se ovo pravo donekle približilo drugim instrumentima za zaštitu ljudskih prava. Pravo na jednak pristup obrazovnim ustanovama predstavlja osnovni element prava na obrazovanje, mada se iz prakse Evropskog suda za ljudska prava može zaključiti i da je i kvalitet obrazovanja relevantan, pogotovo na nižim stupnjevima obrazovanja. Donekle je pojašnjeno značenje jednakosti pristupa obrazovnim ustanovama, prije svega u visokom obrazovanju, koje predstavlja segment obrazovanja koji je na univerzalnom nivou zapostavljen. Međutim, sa druge strane, pravo na besplatno obavezno osnovno obrazovanje, koje na univerzalnom nivou predstavlja suštinu prava na obrazovanje, samo je u jednom slučaju prihvaćeno kao standard.

Ključne riječi: pravo na obrazovanje, ljudska prava, Evropski sud za ljudska prava, Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda

Uvod

Pravo na obrazovanje predstavlja pravo koje prije svega pripada grupi ekonomskih socijalnih i kulturnih prava. Poznato je da je ova grupa ljudskih prava dugo imala sekundaran značaj u odnosu na građanska i politička prava. Međutim, debata o podobnosti ekonomskih socijalnih i kulturnih prava da budu predmet konkretnog spora se izmjestila u drugu sferu. Naime, danas je više riječ o prepoznavanju potrebe za davanjem punog značenja ovim pravima prilikom njihovog ostvarivanja.¹ Još uvijek je značajan argument

* Naučni saradnik, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, Srbija.

** Saradnik u nastavi na Fakultetu pravnih nauka, Univerzitet Donja Gorica, master pravnih nauka, *e-mail*: bojan.bozovic@udg.edu.me

¹ Salma Yusuf, „The Rise of Judicially Enforced Economic, Social, and Cultural Rights-Refocusing Perspectives“, *Seattle Journal for Social Justice*, Volume 10, Issue 2, April 2012, p. 754.

da su ekonomska, socijalna i kulturna prava nedovoljno određena, a osim toga neophodan je niz informacija za njihov efikasan nadzor, što svakako ima negativan efekat na njihovo ostvarivanje.²

Na univerzalnom nivou, od stupanja na snagu Fakultativnog protokola uz Pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima 2013. godine (u daljem tekstu: Fakultativni protokol), gotovo da nije bilo slučajeva koji se bave pravom na obrazovanje.³ Razlog malog broja slučajeva svakako leži i u još uvek malom broju ratifikacija Fakultativnog protokola, koji i nakon izvjesnog vremena od stupanja na snagu nije šire prihvaćen od strane država (trenutno su samo 24 države ratifikovale Fakultativni protokol).⁴ Ipak, iako primarno pripada grupi ekonomskih socijalnih i kulturnih prava, ovo pravo je bilo predmet i nekoliko slučajeva koji se tiču prava na slobodu mišljenja, savjesti i vjeroispovijesti iz člana 18 Pakta o građanskim i političkim pravima.⁵ Pravo na obrazovanje se spominje u brojnim međunarodnim instrumentima u kontekstu konkretne oblasti regulisanja, pored članova 13 i 14 Pakta o ekonomskim socijalnim i kulturnim pravima od 1966. godine (u daljem tekstu: PESKP), i članova 28 i 29 Konvencije o pravima djeteta od 1989. godine, koji su svakako najodređeniji.⁶

Sa druge strane, u okviru sistema zaštite ljudskih prava ustanovljenog Evropskom konvencijom za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda od 1950. godine (u daljem tekstu: EKLJP) prisutna je izvjesna praksa povodom prava na obrazovanje, dok se u okviru drugih regionalnih sistema zaštite vrlo mali broj slučajeva bavi pravom na obrazovanje. Imajući u vidu da je pravo na obrazovanje deklarativne prirode i u nedovoljnoj mjeri određeno, praksa Evropskog suda za ljudska

² Audrey R. Chapman, „A Violations Approach for Monitoring the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights“, *Human Rights Quarterly*, Vol 18, No. 1, 1996, p. 30.

³ Committee on Economic, Social and Cultural Rights, Communication No. 3/2014, Views adopted by the Committee at its fifty-eighth session, 20 June 2016. U ovom slučaju je jedino postavljeno pitanje povrede prava na obrazovanje, međutim, predstavka je proglašena neprihvatljivom budući da nijesu iscrpljeni domaći pravni lijekovi.

⁴ Crna Gora je ratifikovala Fakultativni protokol 24. septembra 2013. godine. Optional Protocol to the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights, 10 December 2008, A/RES/63/117, United Nations Treaty Collection, Status at: 31-07-2020, https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=IND&mtdsg_no=IV-3-a&chapter=4&clang=en, 31. 07. 2020.

⁵ Slučaj koji se ticao odbijanja prijema na univerzitet lica koje je nosilo periku kao zamjenu za hidžab. HRC, Communication No. 2274/2013, *Seyma Türkan v. Turkey*, 17 July 2018, CCPR/C/123/D/2274/2013/Rev. 1; Slučaj koji se ticao isključenja iz škole, zbog nošenja turbana. HRC, *Bikramjit Singh v. France*, Communication No. 1852/2008, 1 November 2012, CCPR/C/106/D/1852/2008.

⁶ Član 10 Konvencije o eliminisanju svih oblika diskriminacije žena od 1979. godine, Član 5 (v) Međunarodne konvencije o ukidanju svih oblika rasne diskriminacije od 1969. godine, Član 24 Konvencije o pravima osoba sa invaliditetom od 2006. godine; Kroz niz odredbi Međunarodne konvencije o zaštiti prava svih migranata radnika i članova njihovih porodica od 1990. godine; Član 22 Konvencije o statusu izbjeglica od 1951. godine.

prava (u daljem tekstu: Sud) ima svakako značaj u razumijevanju sadržine prava na obrazovanje. Doduše, treba imati u vidu da je odredba kojom se garantuje pravo na obrazovanje u EKLJP-u najneodređenija, čime je ostavljeno previše otvorenih pitanja Sudu za razmatranje.

Pravo na obrazovanje predstavlja sredstvo za ostvarivanje drugih prava, ali i pravo samo po sebi, jer je „dobro obrazovan, prosvijetljen i aktivan um, sposoban da luta slobodno i široko, jedna od radosti i nagrada ljudske egzistencije“.⁷ Treba, međutim, dodati da podjela na različite vidove obrazovanja ipak nema teoretsko uporište u sadržini prava na obrazovanje. Ograničavanje apsolutnog prava na obrazovanje na segment osnovnog obrazovanja (odnosno davanje većeg značenja ovom segmentu) nema uporište ni u instrumentalnoj ni u unutrašnjoj vrijednosti prava na obrazovanje, iako je jasno da se određeni oblici obrazovanja mogu preduzeti u određenim fazama života.⁸ Ipak, ovoj podjeli se pristupa iz praktičnih razloga, budući da je jasno da države raspoložu ograničenim sredstvima, i u tom smislu se osnovno obrazovanje prepoznaje kao najnužnije. Razlog vjerovatno leži u činjenici da je pismenost osnovni preduslov za širu realizaciju prava na obrazovanje, i da se opismenjavanje preduzima upravo u sklopu osnovnog obrazovanja. Kada je riječ o ostalim fazama obrazovanja, može se reći da su u instrumentima za zaštitu ljudskih prava donekle zapostavljene, a prije svega bi se tu moglo izdvojiti predškolsko obrazovanje, a potom i visoko obrazovanje. U praksi Suda za sada nije bilo slučajeva koji se bave predškolskim obrazovanjem. Međutim, kada je riječ o visokom obrazovanju, prisutna je određena praksa koja donekle može dati uvid u sadržinu prava na obrazovanje kada je riječ o ovom segmentu obrazovanja.

1. Pravo na obrazovanje u EKLJP

U Protokolu br. 1, član 2 EKLJP-a se u prvoj rečenici štiti pravo na obrazovanje, i to negativnom formulacijom „niko ne može biti lišen prava na obrazovanje“. U drugoj rečenici se predviđa pravo na obrazovanje u skladu sa roditeljskim uvjerenjima: „u vršenju svih svojih funkcija u oblasti obrazovanja i nastave, država poštuje pravo roditelja da obezbijede obrazovanje i nastavu koji su u skladu s njihovim vjerskim i filozofskim uvjerenjima“. Kada je riječ o zaštiti prava na obrazovanje, ova odredba je najneodređenija u poređenju sa drugim instrumentima za zaštitu ljudskih prava, i jedina je negativno formulisana. Međutim, u prvom slučaju koji se bavio pravom na obrazovanje, Sud je ipak ukazao da ovakva formulacija ne podrazumijeva da ne postoje pozitivne obaveze država u obezbjeđivanju prava na

⁷ CESCR General Comment No. 13: The Right to Education (Art. 13), Committee on Economic, Social and Cultural Rights, on 8 December 1999, E/C.12/1999/10, par 1.

⁸ Tristan McCowan, „Is there A Universal Right to Higher Education?“, *British Journal of Educational Studies*, Vol 60. Issue 2, 2012, p. 116.

obrazovanje.⁹ Sud je ukazao i da „u demokratskom društvu pravo na obrazovanje, koje je neophodno za unapređenje ljudskih prava, ima suštinsku ulogu tako da restriktivno tumačenje prve rečenice člana 2 Protokola, ne bi bilo u skladu sa ciljem ili svrhom te odredbe“.¹⁰

EKLJP se, dakle, prije svega bavi zaštitom građanskih i političkih prava, ali je pravo na obrazovanje (pored prava na zaštitu imovine), ipak našlo svoje mjesto u EKLJP-u. Razlog vjerovatno leži u činjenici da je prilikom formulisanja ove odredbe znatno veća pažnja posvećena roditeljskim pravima u kontekstu obrazovanja. U znatno manjoj mjeri se vodilo računa o pravu djeteta na obrazovanje, a više o zaštiti roditelja od neadekvatnog miješanja države u kontekstu prava na poštovanje privatnog i porodičnog života.¹¹ Prilikom njene izrade, značajnu ulogu je imala Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima, međutim, ukazivalo se da prihvatanje pozitivnih prava u ovoj oblasti mora sačekati momenat kada će postojati uniformni zakoni u Evropi.¹² Sigurno je razlog bila i želja država da samostalno odlučuju o resursima koje će trošiti u svrhe obrazovanja.¹³ Sud je ukazao da pravo na obrazovanje podrazumijeva balans između zaštite opštih interesa zajednice i poštovanja osnovnih prava.¹⁴ Riječ je, dakle, o odredbi koja je najskromnija, u poređenju sa drugim, bilo regionalnim bilo univerzalnim, instrumentima kojima se štiti pravo na obrazovanje.

U instrumentima za zaštitu ljudskih prava se uobičajeno pravi distinkcija u sadržini prava s obzirom na različite faze obrazovanja (član 13 stav 2 PESKP-a, član 28 Konvencije o pravima djeteta od 1989. godine), odnosno posebno se izdvaja osnovno obrazovanje (član 26 stav 1 Univerzalne deklaracije o ljudskim pravima od 1948. godine, član XII Američke deklaracije o pravima i dužnostima čovjeka od 1948. godine, član 41 stav 2 Arapske povelje o ljudskim pravima od 2004. godine). U gotovo svim instrumentima se priznaje pravo na besplatno osnovno obrazovanje koje je obavezno (osim u članu XII Američke deklaracije o pravima i dužnostima čovjeka gdje se predviđa besplatno osnovno obrazovanje, tj. ne i obavezno, kao i u članu 17 stav 2 Revidirane evropske socijalne povelje od 1996. godine, a u

⁹ *Relating To Certain Aspects Of The Laws On The Use Of Languages In Education In Belgium v. Belgium*, Judgement of 23 July 1968, Application no. 1474/62; 1677/62; 1691/62; 1769/63; 1994/63; 2126/64, Series A no. 6, part B. Interpretation adopted by the Court, par 3.

¹⁰ *Leyla Şahin v. Turkey* (Grand Chamber), 10 november 2005, Judgment, predstavka br. 44774/98, par. 137.

¹¹ Valentina Calzolari, Jonathan Barnes, „The Right To Education Under The ECHR“, In: *The Right To Education Under The Echr*, Ida Koch (ed.), The Protection of Socio-Economic Demands under the European Convention on Human Rights, Brill-Nijhoff, 2009, p. 156.

¹² Preparatory work on Article 2 of the Protocol to the Convention, European Court of Human Rights, CDH(67)2, 1967, p-1, 4, 8.

¹³ V. Calzolari, J. Barnes, „The Right To Education Under The ECHR“, *op. cit.* p. 156.

¹⁴ „*Relating To Certain Aspects Of The Laws On The Use Of Languages In Education In Belgium v. Belgium*“, *op. cit.*, par 5.

Afričkoj povelji o ljudskim pravima i pravima naroda od 1981. godine se jednostavno priznaje pravo svakoga na obrazovanje u članu 17). U Povelji Evropske unije o osnovnim pravima je takođe prihvaćena prilično neodređena odredba, u članu 14 stav 1 se navodi da: „svako ima pravo na obrazovanje i na pristup stručnom i kontinuiranom usavršavanju“, a u stavu 2 da: „ovo pravo uključuje mogućnost besplatnog obaveznog školovanja“. Zatim se u članu 14 stav 3 posebno predviđa sloboda osnivanja obrazovnih ustanova, zajedno sa zaštitom roditeljskih prava u kontekstu obrazovanja. U Povelji Evropske unije o osnovnim pravima nije, dakle, izdvojen posebno nijedan segment obrazovanja, a prije svega nije predviđeno obavezno besplatno osnovno obrazovanje. Sud pravde Evropske unije se nije bavio pitanjem prava na obrazovanje, prisutan je samo jedan slučaj u kojem je samo na uopšten način, kao relevantno spomenuto pravo na obrazovanje iz člana 14 Povelje Evropske unije o osnovnim pravima.¹⁵

2. Obavezno i besplatno obrazovanje

U zemljama Evrope osnovno obrazovanje je uglavnom obavezno, mada ne postoji jedinstven pristup u pogledu godina kada ova faza obrazovanja počinje, odnosno kada se završava.¹⁶ Kada je riječ o besplatnom osnovnom obrazovanju, situacija nije u toj mjeri jasna, budući da se ova odrednica ne mora odnositi samo na troškove prijema, već i na različite indirektno troškove. U tom pogledu je Komitet za ekonomska, socijalna i kulturna prava pružio pojašnjenje. Iako je sadržina ovog zahtjeva nedvosmislena, kada je riječ o indirektnim troškovima (npr. troškovi udžbenika, uniforme), pojedini indirektni troškovi nijesu dozvoljeni u kontekstu besplatnog obrazovanja, dok bi drugi indirektni troškovi mogli biti dozvoljeni, što je pitanje procjene Komiteta za ekonomska, socijalna i kulturna prava u konkretnom slučaju.¹⁷ Besplatno i obavezno osnovno obrazovanje čini osnovni element člana 13 stav 2 tačka a) PESKP-a, naime: „osnovno obrazovanje mora biti obavezno i besplatno dostupno svima“. Kada je riječ o sekundarnom i visokom obrazovanju, koristi se formulacija postepenog uvođenja besplatnog obrazovanja, tj. ne postoji trenutna obaveza kao u slučaju osnovnog obrazovanja. Osim toga, u pogledu srednjeg obrazovanja koristi se nešto drugačija formulacija, tj. ovaj vid obrazovanja se mora učiniti opšte dostupnim i omogućiti mu se pristup svim adekvatnim sredstvima (član 13 stav 2 tačka b) PESKP-a). I u pogledu visokog obrazovanja garantuje se samo jednak pristup svima,

¹⁵ *Land Nordrhein-Westfalen v Dirk Renckhoff*, Judgment of the Court (Second Chamber) of 7 August 2018, ECLI: EU: C: 2018: 634, par 42.

¹⁶ Education, Audiovisual and Culture Executive Agency, *Compulsory Education in Europe 2018/19*, Eurydice — Facts and Figures, 2018, p. 4.

¹⁷ General Comment No. 11: Plans of Action for Primary Education (Art. 14 of the Covenant), Committee on Economic, Social and Cultural Rights, 10 May 1999, E/1992/23, par. 7.

u skladu sa kapacitetom kandidata (član 13 stav 2 tačka c) PESKP-a). Pravo na pristup srednjem i visokom obrazovanju ima, dakle, manji značaj u odnosu na suštinski element prava na obrazovanje, a to je pravo svakoga da uživa besplatno i obavezno osnovno obrazovanje.¹⁸

Budući da je tekst člana 2 Protokola br. 1 uz EKLJP prilično neodređen, neophodno je ispitati da li je praksa Suda usklađena sa univerzalnim dokumentima za zaštitu ljudskih prava, koji predviđaju obavezno besplatno osnovno obrazovanje, i to kao suštinu prava na obrazovanje. Treba pri tom imati u vidu i da se u članu 14 Povelje Evropske unije o osnovnim pravima izbjegla formulacija obaveznog besplatnog osnovnog obrazovanja. U prvom slučaju iz prakse Suda koji se bavio pravom na obrazovanje, Sud je ukazao da ova odredba ne stvara obavezu za države da o svom trošku uspostave ili subvencionišu obrazovanje bilo koje vrste ili na bilo kom određenom nivou, i da ono obuhvata pravo pristupa postojećim institucijama.¹⁹ Iz ovoga bi se moglo zaključiti da u sklopu prava na obrazovanje nije obuhvaćeno obavezno besplatno osnovno obrazovanje kao standard. Ipak, ovaj slučaj je donijet neposredno nakon usvajanja Protokola br. 1, a EKLJP predstavlja „živi instrument“ koji se mora tumačiti u skladu sa okolnostima koje postoje u trenutku njenog tumačenja,²⁰ odnosno ne može se tumačiti izolovano u skladu sa namjerama njenih autora onako kako su izražene prije više od četrdeset godina.²¹ Nešto kasnije, Komisija je ukazala da pravo na obrazovanje obuhvata pravo (dakle ne i obavezu) države da ustanovi obavezno obrazovanje, bilo u sklopu državnih škola ili privatno.²² Međutim, u jednom slučaju je, imajući u vidu obrazovanje od kuće, ukazano da ipak ne postoji konsenzus između država članica u pogledu obaveznog osnovnog obrazovanja, tj. da neke dozvoljavaju obrazovanje od kuće a druge obavezno pohađanje državnih ili privatnih osnovnih škola.²³

Kada je riječ o troškovima osnovnog obrazovanja, u slučaju koji se ticao tjelesnog kažnjavanja, Sud je napravio distinkciju između razumnih i nerazumnih troškova. Sud je ukazao da bi uspostavljanje dualnog sistema škola, u kojem bi postojale i škole koje za djecu čiji roditelji odbijaju tjelesno kažnjavanje djece, predstavljalo „nerazuman“ trošak, mada bi se željeni cilj mogao ostvariti sistemom izuzetka

¹⁸ Fons Coomans, „Exploring the Normative Content of the Right to Education as a Human Right: Recent approaches“, *Persona y Derecho*, Vol. 50, 2004, p. 91.

¹⁹ *Relating To Certain Aspects Of The Laws On The Use Of Languages In Education In Belgium v. Belgium*, op cit., part B. Interpretation adopted by the Court.

²⁰ *Dudgeon v. UK*, presuda od 22. oktobra 1982. godine, Series A, No. 45, predstavka br. 7525/76, par. 60.

²¹ *Loizidou v. Turkey*, presuda od 23. marta 1995. godine, Series A, no. 310, predstavka br. 15318/89, par. 71.

²² *Family H. v United Kingdom*, odluka od 6. marta 1984. godine, predstavka br. 10233.

²³ *Konrad v. Germany*, odluka od 11. septembra 2009. godine, predstavka br. 35504/03.

pojedinih učenika, koji ne bi nužno uzrokovao ovakve, nerazumne troškove.²⁴ Sud se u kasnijem slučaju prilikom razmatranja sadržine člana 2 Protokola br. 1 uz EKLJP pozvao na član 13 PESKP-a, član 28 Konvencije o pravima djeteta, član 26 Univerzalne deklaracije o ljudskim pravima i druge relevantne instrumente.²⁵ Slučaj se ticao odbijanja vlasti da nakon ljetnjeg raspusta prime u školu djecu koja nisu imala trajno registrovano prebivalište (zahtjev za registraciju je odbijen), ni migrantsku kartu koja se zahtijevala samo nekadašnjim čečenskim migrantima (migrantska karta je oduzeta ocu djece u zamjenu za naknadu izgubljene imovine). Sud je ukazao da se odbijanje prava na obrazovanje ne može tolerisati, i utvrdio njegovo kršenje. Međutim, i dalje nije u potpunosti jasno da li je obavezno i besplatno obrazovanje obuhvaćeno neodređenim tekstom člana 2 Protokola br. 1 uz EKLJP. U slučaju koji se ticao srednjeg obrazovanja, strancima se tražilo plaćanje troškova ovog vida obrazovanja, iako je domaćim državljanima garantovano besplatno srednje obrazovanje, i Sud se takođe pozvao na relevantne univerzalne instrumente.²⁶ Ukazao je da države prilikom odlučivanja o načinu regulisanja pristupa obrazovanju, a posebno o tome da li će naplatiti naknadu za to i kome, moraju uspostaviti ravnotežu između obrazovnih potreba onih koji su u njenoj nadležnosti i ograničenih resursa.²⁷ Još važnije, ukazao je da se slobodno polje procjene država u ovoj oblasti povećava sa nivoom obrazovanja, srazmjerno važnosti tog vida obrazovanja, tako da su ovi troškovi opravdani na univerzitetima, dok suprotno važi za osnovno obrazovanje koje, između ostalog, ima značajnu ulogu u opismenjavanju učenika.²⁸ Sud je pozivajući se na član 13 PESKP-a i 28 Konvencije o pravima djeteta, ukazao da se srednje obrazovanje nalazi negdje između, i da ovi instrumenti prave razliku između stepena obrazovanja, tj. da je osnovno obrazovanje obavezno i besplatno za sve, dok se razvoj srednjeg obrazovanja mora ohrabrivati, i moraju se preduzeti neophodne mjere radi postepenog uvođenja besplatnog obrazovanja i finansijske pomoći ukoliko je potrebno. U modernom društvu, kako se navodi, srednje obrazovanje ima još veću ulogu u uspješnom ličnom razvoju i društvenoj i profesionalnoj integraciji.²⁹ Iz ove presude se čini da je Sud možda ipak usvojio univerzalno priznato pravo na besplatno i obavezno osnovno obrazovanje, i čak možda i besplatno srednje obrazovanje. Mada, za sada je malo vjerovatno da će, u slučaju da je u nekoj državi predviđena naknada troškova srednjeg obrazovanja za sve, utvrditi kršenje prava na obrazovanje.

²⁴ *Campbell and Cosans v. the United Kingdom*, presuda od 25 februara 1982. godine, predstavka br. 7511/76; 7743/76, Series A no. 48, par 37, b).

²⁵ *Timishev v. Russia*, presuda od 13 decembra 2005. godine, predstavka br. 55762/00 and 55974/00, ECHR 2005-XII par 64.

²⁶ *Ponomaryovi v. Bulgaria*, presuda od 21. juna 2011. godine, predstavka br. 5335/05, par. 33.

²⁷ *Ibid.*, par. 55.

²⁸ *Ibid.*, par. 56.

²⁹ *Ibid.*, par. 57.

U ovom slučaju Sud jeste utvrdio kršenje prava na obrazovanje, prije svega zbog činjenice da domaće zakonodavstvo nije predviđalo izuzetke za strance u pogledu besplatnog srednjeg obrazovanja.

3. Prava roditelja

Pravo roditelja da utiču na obrazovanje svoje djece, dakle, da obezbijede obrazovanje i nastavu koji su u skladu s njihovim vjerskim i filozofskim ubjedenjima, garantuje se na detaljan način u drugoj rečenici člana 2 Protokola br. 1 uz EKLJP. Prilikom izrade ove odredbe, dao se veliki značaj porodičnom životu prilikom obrazovanja, dok je uloga države sekundarna, što je vjerovatno reakcija na značajno učesće nacističkog režima u obrazovanju djece.³⁰ Ovo pravo je predviđeno u mnogim međunarodnim instrumentima za zaštitu ljudskih prava, ponekad u sklopu prava na slobodu mišljenja, savjesti i vjeroispovijesti.³¹ Sa druge strane, treba imati u vidu i da je odredba iz Konvencije o pravima djeteta nešto drugačija, jer se u članu 29 stav 1 navodi da obrazovanje mora biti usmjereno ka razvoju „poštovanja djetetovih roditelja, njegovog/njenog kulturnog identiteta, jezika i vrijednosti, nacionalnih vrijednosti zemlje u kojoj dijete živi, zemlje iz koje potiče i civilizacije različite od njegove/njene sopstvene“. Dakle, prije svega, ne govori se o pravu roditelja, već o pravu djeteta. U kontekstu prava na slobodu mišljenja, savjesti i vjeroispovijesti, u Konvenciji o pravima djeteta se u članu 14 stav 2 prepoznaje pravo ali i dužnost roditelja, odnosno zakonskih staratelja, da usmjeravaju dijete na ostvarivanje njegovog prava na način koji je u skladu sa razvojnim sposobnostima djeteta. Čak su prisutna i stanovišta prema kojima bi se pravo roditelja da obrazuju djecu u skladu sa njihovim vjerskim i filozofskim uvjerenjima trebalo ukinuti. Naime, imajući u vidu da su religijske razlike osnova brojnih konflikata, roditeljima bi trebalo zabraniti da ograničavaju obrazovanje koje odražava religijski pluralizam.³²

³⁰ Joke Sperling, „Home Education and the European Convention on Human Rights“, In: Paula Rothermel (ed.), *International Perspectives on Home Education*, Palgrave Macmillan, 2015, p. 180.

³¹ Tako se na primjer Međunarodnom paktu o građanskim pravima u sklopu prava na slobodu mišljenja, savjesti i vjeroispovijesti u članu 18 stav 4, predviđa obaveza poštovanja „slobode roditelja, odnosno zakonskih staratelja, da obezbijede vjersko i moralno vaspitanje svoje djece u skladu sa svojim ubjedenjima“. U članu 13 PESKP-a stav 3 se predviđa da „Države ugovornice ovog Pakta se obavezuju da poštuju slobodu roditelja, i ukoliko je to primjenljivo zakonskih staratelja, da izaberu za svoju djecu druge prosvjetne ustanove osim onih koje je osnovala javna vlast, ali koje su u skladu s najnužnijim propisima koji mogu biti donijeti ili odobreni od strane države u oblasti obrazovanja radi obezbjeđenja vjerskog i moralnog vaspitanja njihove djece saobrazno njihovim vlastitim ubjedenjima“.

³² Brice Dickson, Conor McCormick, „The right to education for humanity“, *Northern Ireland Legal Quarterly*, Vol. 67, Issue 4, p. 432.

Kada je riječ o praksi Suda u pogledu prava roditelja da utiču na obrazovanje svoje djece, Sud je prije svega ukazao da se dvije rečenice koje čine član 2 Protokola br. 1 uz Konvenciju moraju tumačiti kao cjelina, ali i u svijetlu prava na poštovanje privatnog i porodičnog života, slobode misli, savjesti i vjeroispovijesti, kao i slobode izražavanja iz EKLJP-a.³³ Takođe, prema mišljenju Suda, pravo iz druge rečenice predstavlja *lex specialis* u odnosu na slobodu misli, savjesti i vjeroispovijesti u oblasti nastave i obrazovanja.³⁴ Sud je došao do ovog zaključka nakon što je ispitao da li se odgovorna država pobrinula da se saznanja uključena u kurikulum za sporan predmet prenose na objektivan, kritičan i pluralistički način ili se težilo indoktrinaciji, bez poštovanja vjerskih i filozofskih uvjerenja roditelja podnosioca predstavke.³⁵ Sud u slučaju koji se odnosio na prigovor roditelja na obavezno seksualno obrazovanje u državnim školama, nije utvrdio kršenje roditeljskih prava u obrazovanju djece.³⁶ Sud je ispitao prirodu mjere i ukazao da nije usmjerena na promovisanje određenog seksualnog ponašanja. Iz ovoga se, dakle, može zaključiti da subjektivna viđenja roditelja nijesu relevantna u donošenju odluke, već objektivni kriterijumi.³⁷ Moguće je da se roditeljska prava odnose i na određeni vid disciplinskog kažnjavanja. Tako je Sud utvrdio kršenje člana 2 Protokola br. 1 u vezi sa tjelesnim kažnjavanjem djece.³⁸ Ovaj vid kažnjavanja je, dakle, obuhvaćen terminom filozofskih ubjeđenja roditelja.³⁹ Sud je objasnio da su filozofska ubjeđenja u konkretnom slučaju ona koja su vrijedna poštovanja u demokratskom društvu, i koja nijesu suprotna ljudskom dostojanstvu i pravu djeteta na obrazovanje.⁴⁰ Ubjeđenja roditelja su u ovom slučaju bila usmjerena na adekvatne vrijednosti, a to je, prije svega, zaštita integriteta ličnosti.

Sud je ukazao i da roditelji ne mogu onemogućiti pravo na obrazovanje djeteta na osnovu svojih ubjeđenja.⁴¹ Sud je u ovom slučaju odbacio kao neprihvatljivu predstavku koja se odnosila na odbijanje dozvole roditeljima da obrazuju djecu od kuće u skladu sa svojim religijskim ubjeđenjima.

³³ *Folgero and Others v. Norway* [GC], presuda od 29. juna 2007. godine, predstavka br. 15472/02, ECHR 2007-III, par. 84.

³⁴ *Ibid.*

³⁵ *Ibid.*, par. 85.

³⁶ *Kjeldsen, Busk Madsen And Pedersen v. Denmark*, presuda od 7 decembra 1976. godine predstavka br. 5095/71; 5920/72; 5926/72, Series A no. 23.

³⁷ Sheeba Pillai, „Right to Education under European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms 1950“, *Christ University Law Journal*, Vol. 1, Issue 1, 2012, p. 112.

³⁸ *Campbell and Cosans v. the United Kingdom*, presuda od 25. februara 1982, predstavka br. 7511/76; 7743/76, Series A no. 48.

³⁹ *Ibid.*, par. 36.

⁴⁰ *Ibid.*

⁴¹ *Konrad v. Germany*, odluka od 11. septembra 2009. godine, predstavka br. 35504/03, ECHR 2006-XIII.

4. Pravo na pristup obrazovanju

4.1. Osnovno i srednje obrazovanje

Pravo na jednak pristup obrazovnim ustanovama je prije svega povezano sa zabranom diskriminacije iz člana 14 EKLJP-a. U prvom slučaju, u kojem je utvrđeno kršenje prava na obrazovanje pristup obrazovanju je bio povezan sa pitanjem jezika na kojem se odvija nastava. Naime, slučaj se ticao prava djece da se obrazuju na materinjem jeziku, tačnije, ova mogućnost je postojala samo u pojedinim opštinama. Sud je smatrao da ovakva mjera nije upravljena ka ostvarivanju legitimnog cilja, tj. u interesu škola, odnosno iz finansijskih ili administrativnih razloga, i da je ovakva organizacija obrazovnog sistema ugrozila pravo na obrazovanje djece iz određenih opština.⁴² Slično, u slučaju koji se ticao zatvaranja škola od strane vlasti, i čak miješanja vlasti u pogledu izbora jezika koji je Ustavom iz 1978. godine zagaranovan kao jedan od zvaničnih jezika u upotrebi u Moldaviji.⁴³ Sud je takođe utvrdio kršenje prava na obrazovanje, jer pred Sudom nijesu iznijeti dokazi koji bi ukazivali na legitimnost preduzetih mjera, čak je smatrao da je došlo do „rusifikacije“ jezika i kulture moldavske zajednice.⁴⁴ Zatim je ukazao da, imajući u vidu važnost osnovnog i srednjeg obrazovanja za lični razvoj svakog djeteta i njegov budući uspjeh, bilo je nedopustivo prekinuti školovanje djece, i stavljati roditelje u poziciju da biraju između slanja djece u škole u kojima bi se suočila sa poteškoćama da svoje srednjoškolsko obrazovanje nastave u kombinaciji jezika i abecede koje smatraju vještačkim, ili da ih podvrgnu dugim putovanjima i/ili ustanovama koje su ispod standarda, uznemiravanju i zastrašivanju.⁴⁵ U drugom slučaju, u kojem je bila riječ o nemogućnosti obrazovanja na jeziku manjina u određenoj opštini, Sud nije smatrao da je riječ o kršenju prava na obrazovanje.⁴⁶

Pravo na obrazovanje romske djece je bilo predmet većeg broja slučajeva u kojima je utvrđeno kršenje ovog prava.⁴⁷ Tako je Sud u slučaju u kojem je utvrdio kršenje zabrane diskriminacije zajedno sa pravom na obrazovanje, ukazao da puko upisivanje djece u obrazovne ustanove ne zadovoljava kriterijume prava na obrazovanje. Naime,

⁴² *Relating To Certain Aspects Of The Laws On The Use Of Languages In Education In Belgium v. Belgium*, op cit., par. 32.

⁴³ *Catan and Others v. the Republic of Moldova and Russia* [GC], presuda od 19. oktobra 2012. godine, predstavka br 43370/04, 8252/05 i 18454/06), ECHR 2012.

⁴⁴ *Ibid.*, par. 144.

⁴⁵ *Ibid.*, par. 143–144.

⁴⁶ *Skender v. former Yugoslav Republic of Macedonia*, odluka od 10. marta 2005. godine, predstavka br. 62059/00.

⁴⁷ *Oršuš and Others v. Croatia* [GC], presuda od 16. marta 2010, predstavka br. 15766/03, ECHR 2010; *Sampanis and Others v. Greece*, presuda od 5. juna 2008. godine, predstavka br. 32526/05; *Lavida and Others v. Greece*, presuda od 30. maja 2013. godine, predstavka br. 7973/10.

na osnovu statističkih podataka utvrđen je znatno veći broj upisa romske djece u specijalne škole, tačnije činila su većinu djece koja su upisana u specijalne škole.⁴⁸ Podnosioci zahtjeva su bili smješteni u škole za djecu sa mentalnim smetnjama, gdje se koristio osnovni nastavni plan i program nego u običnim osnovnim školama, i gdje su bili izolovani od učenika šire populacije. Kao rezultat toga, dobili su obrazovanje koje je produbilo njihove poteškoće i ugrozilo njihov dalji lični razvoj.⁴⁹ Iz ovog slučaja slijedi da je Sud prihvatio i određene zahtjeve u pogledu kvaliteta obrazovanja koje se pruža (pored obaveze pružanja nastave na jednom od zvaničnih jezika u upotrebi). U univerzalnim instrumentima se spominje i ovo pitanje, međutim na neodređen način. Na primjer, obrazovanje mora biti usmjereno ka „punom razvitku ljudske ličnosti“, „osjećaju ljudskog dostojanstva“, „učvršćivanju poštovanja ljudskih prava i osnovnih sloboda“, kao i da mora omogućiti svim licima da „efikasno učestvuju u slobodnom društvu“.⁵⁰

Kada je riječ o disciplinskim mjerama, Komisija je u jednom slučaju utvrdila da mjera suspenzije iz škole na deset dana zbog lošeg ponašanja nije predstavljala povredu prava na obrazovanje, budući da je učenik mogao da se vrati u školu nakon inicijalnog perioda od deset dana, pod uslovom da se po povratku dobro vlada.⁵¹ Međutim, on se nije vratio u školu duže od pola godine, kada je ponovo suspendovan. Ukazano je da je razumno da škola od učenika očekuje dobro ponašanje, i da predstavka nije prihvatljiva u kontekstu člana 2 stav 1 Protokola uz Konvenciju. Primjena disciplinske mjere privremene suspenzije iz škole u ovom slučaju nije, dakle, predstavljala povredu prava na obrazovanje.

4.2. Visoko obrazovanje

Ustanove visokog obrazovanja u Evropi uobičajeno imaju autonomiju, koja funkcioniše u određenom pravnom okviru. Osnova ovog pravnog okvira je ustav, kojim se proglašava pravo na obrazovanje, kao i niz domaćih zakona koji regulišu prava i obaveze studenata, pravo na pravni lijek i mogućnost da se obrate pravosudnom sistemu uz žalbu protiv konačne odluke institucije.⁵²

⁴⁸ *D. H. and Others v. the Czech Republic* [GC], presuda od 13. novembra 2007. godine, predstavka br. 57325/00, ECHR 2007-IV. Slične okolnosti su prisutne i u slučaju *Horváth and Kiss v. Hungary*, presuda od 29. januara 2013. godine, predstavka br. 11146/11.

⁴⁹ *Ibid.*, par. 207.

⁵⁰ Član 13 stav 1 PESKP-a, član 26 stav 2 Univerzalne deklaracije o ljudskim pravima, i možda najodređeniji, član 29 Konvencije o pravima djeteta.

⁵¹ *Whitman v. the United Kingdom*, odluka od 4. oktobra 1989. godine, predstavka br. 13477/87.

⁵² Melinda Szappanyos, „Content and Enforcement of the Right to Education in Higher Education — Does Being European Make a Difference?“, *Pecs Journal of International and European Law*, Vol. 1, 2014, pp. 65–66.

Pravo na visoko obrazovanje, prema mišljenju Suda, odnosi se na osnovno, srednje i visoko obrazovanje.⁵³ Međutim, kako je to Sud ukazao, član 2 Protokola br. 1 uz EKLJP „ne nameće dužnost državama ugovornicama da uspostave ustanove visokog obrazovanja, bilo koja država koja to učini će imati obavezu da obezbijedi efikasno pravo pristupa tim ustanovama“.⁵⁴ Ovo, dakle, podrazumijeva da ukoliko visokoobrazovne ustanove ne postoje u nekoj zemlji, onda ne postoji ni obaveza jednakog pristupa. Ukoliko ne postoji ustanova kojoj se može pristupiti, onda postoji samo jednakost u nepriступanju. Međutim, uobičajen standard u Evropi jeste uspostavljanje visokoobrazovnih ustanova (njihovo uspostavljanje možda ne bi bilo opravdano u izrazito malim državama). Razmatranje o neophodnosti određenog tipa ili broja ovih ustanova je svakako unutrašnje pitanje država. Sud je u pogledu prava pristupa ukazao i da „iako prva rečenica člana 2 u osnovi uspostavlja pristup osnovnom i srednjem obrazovanju, ne postoji jasna podjela koja bi odvojila visoko obrazovanje od ostalih oblika obrazovanja“.⁵⁵ Izgleda da je u praksi Suda priznato pravo jednakog pristupa ustanovama visokog obrazovanja. Član 13 stav 2 tačka c) PESKP-a predviđa da se „visoko obrazovanje mora učiniti podjednako dostupnim svakome prema njegovim sposobnostima putem svih odgovarajućih sredstava, a naročito postepenim uvođenjem besplatnog obrazovanja.“ Svakako je riječ o preciznijoj odredbi, jer je opšte poznato da se pristup ustanovama visokog obrazovanja obično uslovljava posjedovanjem određenih vještina ili sposobnosti, jer nemaju svi kandidati kapacitet da imaju pogodnosti od visokog obrazovanja, za to su, dakle, potrebna i određena prethodna znanja i vještine.⁵⁶ Doduše, kada je riječ o postepenom uvođenju besplatnog visokog obrazovanja, ova norma nije sasvim jasna, i čini se da u praksi država nije usvojena. Domašaj prava na visoko obrazovanje iz PESKP-a nije precizno formulisan u pogledu troškova obrazovanja, zbog spoznaje da su ti troškovi značajni.⁵⁷ U pogledu prakse Suda, kapacitet kandidata je ipak usvojen kao razlog koji je upravljen na ostvarivanje legitimnog cilja, tj. koji opravdava diskriminaciju po ovom osnovu. Tako, davanje brojnih testova kandidatima prilikom prijema na univerzitet predstavlja legitimni cilj.⁵⁸ Međutim, slučajevi koji bi se ticali troškova studiranja, nijesu još uvijek prisutni u njegovoj praksi, i vjerovatno je da će doći do povrede prava

⁵³ *Leyla Şahin v. Turkey* (Grand Chamber), 10 november 2005, Judgment, predstava br. 44774/98, par. 141.

⁵⁴ *Ibid.*, par. 137.

⁵⁵ *Ibid.*, par. 136.

⁵⁶ Neville Harris, *Education, Law and Diversity: Schooling for One and All?*, London, Hart Publishing, 2007.

⁵⁷ Heidi Gilchrist, „Higher Education as a Human Right“, *Washington University Global Studies Law Review*, Vol., 17, 2018, p. 649.

⁵⁸ *Tarantino and Others v. Italy*, presuda od 2. aprila 2013. godine, predstava br. 25851/09 29284/09 i 64090/09, ECHR 2013, par. 49.

na obrazovanje samo ukoliko bi se grubo povrijedio princip jednakosti u pogledu troškova obrazovanja.

Komisija je u jednom slučaju proglasila predstavku neprihvatljivom, a slučaj se ticao isključenja studenta sa univerziteta.⁵⁹ Naime, bila je riječ o disciplinskoj mjeri (student je učinio isti prekršaj po treći put), a pored toga data mu je mogućnost preispitivanja mjere u pitanju pred domaćim sudovima. Pravo na visoko obrazovanje se odnosi i na pitanje isključenja iz ustanove, dakle ne samo na pravo jednakog pristupa ustanovi. Doduše, u ovom slučaju je Sud mogao kao značajan da naglasi i princip jednakosti i prilikom isključenja iz ustanove. U drugom slučaju, Sud je smatrao da je određivanje disciplinske mjere, kao mjere protiv studenata koji su se žalili zbog nedostatka opcionih kurseva na kurdsom jeziku, predstavljalo povredu prava na obrazovanje, kao i prava na slobodu izražavanja.⁶⁰ Sud je ukazao da pravo na obrazovanje ne obuhvata obavezu pružanja obrazovanja na maternjem jeziku.⁶¹ Međutim, određivanje ovakve mjere se ne može smatrati razumnim ili proporcionalnim.⁶²

Jedan slučaj se ticao nepredvidljive prirode promjene u pravilima, koja se odnosila na pristup univerzitetu, nekoliko godina nakon što je podnosilac predstavke izabrao svoja buduća interesovanja u pogledu studiranja. Nijesu bile prisutne prelazne odredbe koje bi mogle biti primjenljive u njegovom slučaju. Sud je zauzeo stav da promjena pravila kojima se reguliše prijem u ustanove visokog obrazovanja, može efikasno lišiti lice prava na ovaj vid obrazovanja.⁶³ Uprkos nepredvidljivoj prirodi promjene u pravnim propisima, nijesu bile prisutne korektivne mjere u konkretnom slučaju, zbog čega je Sud utvrdio povredu prava na obrazovanje, zajedno sa zabranom diskriminacije.

Pravna nesigurnost je bila osnov za utvrđivanje povrede prava na obrazovanje u još jednom slučaju, koji se ticao poništavanja pozitivnih rezultata ispita, zbog poznavanja loših rezultata koje je podnosilac predstavke imao u prethodnim godinama. Podnosilac predstavke nije smatrao upitnim kriterijume za prijem na fakultet, već činjenicu da mu je pravo pristupa uskraćeno nakon što je zadovoljio tražene kriterijume.⁶⁴ Prema mišljenju Suda, odgovorna država nije uspjela da ukaže na bilo kakav pravni osnov za diskreciono pravo akademskog vijeća da poništi rezultate ispita na osnovu njegove nesposobnosti da objasni svoj uspjeh, što izaziva pravnu nesigurnost.⁶⁵ Akademski sud, kao ni upravni sudovi, nijesu utvrdili nikakve dokaze

⁵⁹ *Sulak v. Turkey*, Decision, 17 January 1996, Application No. 24515/94.

⁶⁰ *Çölgeçen and Others v. Turkey*, Judgement of 12 December 2017. Applications nos. 50124/07, 53082/07, 53865/07, 399/08, 776/08, 1931/08, 2213/08 and 2953/08).

⁶¹ *Ibid.*, par. 58.

⁶² *Ibid.*, par 56.

⁶³ *Altınay v. Turkey*, 9 July 2013, Application No. 37222/04, paras. 56–57.

⁶⁴ *Mürsel Eren v. Turkey*, presuda od 7 februara 2016. godine, predstavka br. 60856/00, par. 45.

⁶⁵ *Ibid.*, par. 46.

o nepravilnostima tokom ispita. Sa druge strane, sudija Popović je smatrao da je u ovom slučaju široko polje slobodne procjene države ipak trebalo da ima veći značaj prilikom donošenja odluke Suda.⁶⁶

Sud nije utvrdio povredu prava na obrazovanje ni u slučaju koji se ticao primjene novog sistema vrednovanja prilikom prijema na univerzitet. Sud je u ovom slučaju smatrao da kada države regulišu pristup univerzitetima ili koledžima, ipak uživaju široko polje slobodne procjene u pogledu kvaliteta koji se zahtijevaju od kandidata, a u cilju izbora kandidata koji imaju sposobnost da uspiju na višem nivou studija.⁶⁷ Doduše, ovakav izbor ne bi smio da ugrozi samu suštinu prava na obrazovanje.⁶⁸

Kada je riječ o elementu koji se odnosi na predvidljivost prava, Sud je smatrao i da „odredba predvidljivosti zavisi u velikoj mjeri od sadržine instrumenta u pitanju, i oblasti za koju je on osmišljen, kao i broju i statusu onih kojima je upućen“.⁶⁹ Isto tako, „koliko god da je pravna norma jasno definisana, njena primjena podrazumijeva i neizbježan element sudskog tumačenja, jer će uvijek postojati potreba za razjašnjavanjem spornih tačaka i prilagođavanjem konkretnim okolnostima“.⁷⁰ Iz slučaja u kojem je primijenjen ovaj standard čini se da je element koji se odnosi na pravnu sigurnost prilično relativne prirode. Slučaj se ticao odluke univerziteta da studentkinji odbije pristup dok nosi hidžab. Ovom prilikom Sud je ukazao i da je pravo na obrazovanje relativne prirode. Ograničenje ovog prava je moguće ukoliko postoji „razumna veza proporcionalnosti između upotrijebljenih sredstava i cilja koji se želi postići“.⁷¹ Takođe, Sud je i jednostavno ukazao da disciplinsko kažnjavanje predstavlja sastavni dio procesa obrazovanja, i da u ovom slučaju nije ugroženo pravo na obrazovanje, a osim toga, proces odlučivanja o mjeri je zadovoljio razmatranje svih interesa.⁷²

Sud je u svojoj praksi ukazao i na značaj obrazovanja u zatvorišta, i utvrdio povredu obrazovanja u slučaju koji se ticao nemogućnosti zatvorenika da koriste računare, kao i da pristupe internetu radi pohađanja studija visokog obrazovanja.⁷³ Poseban problem u vezi sa obrazovanjem od kuće povezan je i sa aktuelnom epidemijom, budući da se u mnogim zemljama nastava odvija preko interneta. Pristup obrazovanju, bez obzira na stepen obrazovanja, u ovom slučaju često je povezan i sa materijalnim mogućnostima, sa tim da li će roditelji, odnosno studenti biti u mogućnosti da obezbijede neophodna

⁶⁶ *Ibid.*, dissenting opinion of judge Popović.

⁶⁷ *Kılıç v. Turkey* (dec.), Application no. 29601/05, par 29.

⁶⁸ *Ibid.*

⁶⁹ *Leyla Şahin v. Turkey (Grand Chamber)*, *op. cit.*, par. 91.

⁷⁰ *Ibid.*

⁷¹ *Leyla Şahin v. Turkey [GC]*, *op. cit.*, par. 154.

⁷² *Ibid.*, par 156, 159.

⁷³ *Mehmet Reşit Arslan and Orhan Bingöl v. Turkey*, presuda od 18. juna 2018. godine, predstavka br. 47121/06, 13988/07, 34750/07.

sredstva. U slučaju da nijesu, država bi morala omogućiti i alternativna rješenja za ovu grupu učenika, odnosno studenata.

Sud je utvrdio i kršenje prava na obrazovanje u slučaju u kojem se podnositeljka predstavke žalila da je njena prijava na muzičku akademiju odbijena na osnovu njenog invaliditeta.⁷⁴ Sud je ukazao da svako dijete ima specifične potrebe, a ovo se posebno odnosi na lica sa invaliditetom, međutim, on ne može definisati sredstva koja se moraju upotrijebiti u konkretnom slučaju, kako bi se zadovoljile obrazovne potrebe lica sa invaliditetom.⁷⁵ Ipak, u ovom slučaju je utvrđeno kršenje prava na obrazovanje, zajedno sa zabranom diskriminacije, budući da domaće vlasti nijesu pokušale da identifikuju potrebe podnositeljke predstavke ili da objasne kako je njen invaliditet mogao ometati pristup muzičkom obrazovanju. Takođe, nikada nijesu razmatrali mogućnost prilagođavanja obrazovne ustanove kako bi se zadovoljile bilo kakve posebne potrebe.⁷⁶

Zaključak

Pravo na obrazovanje je u članu 2 Protokola br. 1 je u odnosu na druge instrumente za zaštitu ljudskih prava, dakle, najskromnije definisano, ipak uprkos ovoj činjenici, u praksi Suda se ovo pravo donekle približilo drugim instrumentima za zaštitu ljudskih prava. Kada je riječ o pravu na obrazovanje, centralno značenje ovog prava se odnosi na jednakost pristupa obrazovanju, i u tom smislu je usko povezano i sa zabranom diskriminacije iz člana 14 EKLJP-a. Međutim, Sud je u prvom slučaju koji se bavio pravom na obrazovanje, u pogledu bilo kog vida obrazovanja, ukazao da ne postoji obaveza osnivanja ovakvih ustanova. Ovakav stav je znatno kasnije potvrdio u pogledu ustanova visokog obrazovanja. Sud nikada nije iskoristio priliku da se u svojoj kasnijoj praksi distancira od ovakvog stava, barem kada je riječ o osnovnom obrazovanju. Kada se pogleda praksa Suda, najupečatljivija je činjenica da je dugo vremena u svojoj praksi izbjegavao izjašnjavanje u pogledu pitanja da li je besplatno obavezno osnovno obrazovanje obuhvaćeno pravom na obrazovanje iz EKLJP-a, iako je ovo jedini nesporan, odnosno centralni element prava na obrazovanje na univerzalnom nivou. Ipak, čini se da je tek relativno nedavno na rezervisan način prihvatio univerzalno priznato besplatno i obavezno obrazovanje za sve. Samo je, dakle, u jednom slučaju ukazao na relevantne univerzalne instrumente i njihovu sadržinu, u vezi sa zahtjevom besplatnog obaveznog osnovnog obrazovanja, ali i jednakost i u pogledu besplatnog srednjeg obrazovanja, doduše, samo ukoliko je ono predviđeno domaćim zakonom. Moguće je da je izvor ovakvog stava činjenica da neke zemlje dozvoljavaju obrazovanje od kuće, dok

⁷⁴ *Çam v. Turkey*, presuda od 16. februara 2016. godine, predstavka br. 51500/08.

⁷⁵ *Ibid.*, par 66.

⁷⁶ *Ibid.*, par 68.

druge zemlje predviđaju obavezno pohađanje državnih ili privatnih osnovnih škola. Sud je takođe dotakao i pitanje kvaliteta osnovnog obrazovanja, tj. ukazao je da puko upisivanje djece u obrazovne ustanove samo po sebi ne zadovoljava kriterijume prava na obrazovanje.

Zanimljivo je i da Sud bilježi relativno bogatu praksu kada je riječ o visokom obrazovanju, koje se u univerzalnim instrumentima, a i praksi UN-a manje-više smatra perifernim u odnosu na besplatno obavezno osnovno obrazovanje za sve. Može se zaključiti da uslovi prijema u visoko obrazovne ustanove (ukoliko one uopšte postoje) moraju biti prije svega predvidivi za pojedince. U slučaju suštinskih izmjena propisa, koje bi mogle ugroziti pravo na pristup obrazovanju, moraju se obezbijediti prelazne odredbe. Ipak, može se desiti i da u ovakvom slučaju država ima široko polje slobodne procjene, a vjerovatno ukoliko podnosilac predstavke nije u dovoljnoj mjeri lišen mogućnosti da ostvari pravo na visoko obrazovanje. Jednakost pristupa bi se morala odnositi i na već primljene studente u slučaju nepredvidljive izmjene propisa, koja dovodi u pitanje njihovo dalje školovanje. Studentima, takođe, moraju biti dostupna i adekvatna sredstva, tj. u fizičkom smislu im se mora omogućiti pristup ustanovi (kao na primjer u slučaju zatvorenika koji studiraju preko interneta), ili barem da je preispitano da li ovakva mogućnost postoji (u slučaju pristupa obrazovnoj ustanovi lica sa invaliditetom). Ovo pravo obuhvata i pravo zvaničnog priznanja završenih studija. Najzad, studentima, odnosno roditeljima, mora biti na raspolaganju i mogućnost da efikasno preispitaju odluke domaćih obrazovnih ustanova.

Kada je riječ o pravu roditelja da utiču na obrazovanje svoje djece, tj. da obezbijede obrazovanje i nastavu koji su u skladu s njihovim vjerskim i filozofskim ubjeđenjima, Sud je u praksi ispitivao prirodu mjere u pitanju, dakle ne subjektivna osećanja roditelja. Značajno je da roditelji ne mogu onemogućiti pravo na obrazovanje djeteta na osnovu svojih ubjeđenja, i odredba o roditeljskim pravima se mora tumačiti integralno sa pravom na obrazovanje djeteta.

Praksa Suda povodom prava na obrazovanje, dakle, postepeno oblikuje inicijalno vrlo neodređeno pravo na obrazovanje iz EKLJP-a, mada ostaje da se vidi dalji odnos Suda prema besplatnom osnovnom obrazovanju za sve, ali i drugim pitanjima koja su ostala otvorena. Sud je donekle približio značenje jednakosti pristupa, prije svega u visokom obrazovanju, što je na univerzalnom nivou zanemareno pitanje. Ostaje i da se vidi da li će Sud usvojiti i dodatne standarde u vezi sa kvalitetom obrazovanja.

Sve ovo može imati i veoma značajne reperkusije na odnos Crne Gore prema pravu na obrazovanje, s obzirom na činjenicu da u Crnoj Gori, na posljednjem popisu iz 2011. godine, živi 542.649 lica starosti 10 i više godina, od čega je 8.149 je nepismenih (1,5%). Zakonodavni okvir koji uređuje crnogorski obrazovni sistem je prilično uopšteno postavljen bez dovoljno direktnih objašnjenja i pojedinačnih rješenja koja se tiču obrazovanja. Naročito izostaju inicijative i aktivnosti u pogledu praćenja međunarodnih trendova u ovoj oblasti,

a samim tim i usaglašavanje sa najboljim međunarodnim standardima i praksama, što rezultira ozbiljnim manjkavostima kad je riječ o ukupnom kvalitetu obrazovanja. Praksa Suda, ali i preporuke ostalih relevantnih međunarodnih instanci (Evropske unije, UNESCO-a...) bi se morale uzimati sa najvećim stepenom pažnje i primjenjivati u skladu sa posebnostima crnogorskog obrazovnog sistema.

Literatura

1. Calzolari V., Barnes J., „The Right To Education Under The ECHR“, In: *The Right To Education Under The Echr*, Ida Koch (ed.), The Protection of Socio-Economic Demands under the European Convention on Human Rights, Brill-Nijhoff, 2009.
2. Chapman A. R., „A Violations Approach for Monitoring the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights“, *Human Rights Quarterly*, Vol 18., No. 1., 1996., pp. 23–66.
3. Coomans F., „Exploring the Normative Content of the Right to Education as a Human Right: Recent approaches“, *Persona y Derecho*, Vol. 50, 2004, pp. 61–100.
4. Dickson B., McCormick C., „The right to education for humanity“, *Northern Ireland Legal Quarterly*, Vol. 67, Issue 4, pp. 409–432.
5. Gilchrist H., „Higher Education as a Human Right“, *Washington University Global Studies Law Review*, Vol., 17, 2018, pp. 645–676.
6. Harris N., *Education, Law and Diversity: Schooling for One and All?*, London, Hart Publishing, 2007.
7. McCowan T., „Is there A Universal Right to Higher Education?“, *British Journal of Educational Studies*, Vol 60. Issue 2, 2012, pp. 111–128
8. Pillai S., „Right to Education under European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms 1950“, *Christ University Law Journal*, Vol. 1, Issue 1, 2012, pp. 101–115.
9. Sperling J., „Home Education and the European Convention on Human Rights“, in: Rothermel P. (ed.), *International Perspectives on Home Education*, Palgrave Macmillan, 2015.
10. Szappanos M., „Content and Enforcement of the Right to Education in Higher Education — Does Being European Make a Difference?“, *Pecs Journal of International and European Law*, Vol. 1., 2014, pp. 65–66.
11. Yusuf S., „The Rise of Judicially Enforced Economic, Social, and Cultural Rights-Refocusing Perspectives“, *Seattle Journal for Social Justice*, Volume 10, Issue 2, April 2012, pp. 752–791.

Andela Đukanović, PhD
Bojan Božović, master

THE RIGHT TO EDUCATION IN THE PRACTICE OF THE EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS

At the universal level, there have been almost no cases dealing with the right to education; also, the non-European regional human rights systems have had very few cases. Given that the right to

education is mostly declarative in nature and insufficiently defined, the case law of the European Court of Human Rights is certainly important in understanding the content of the right to education. In relation to other instruments for the protection of human rights, the right to education is the most modestly defined in the European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms. Nevertheless, in the Court's case law this right has come somewhat closer to other human rights instruments. The right to equal access to educational institutions is a basic element of the right to education, although it can be concluded from the case law of the European Court of Human Rights that the quality of education is also relevant, especially at lower levels of education. The importance of equal access to educational institutions, particularly to the institutions of higher education, which represents a segment of education being neglected at the universal level, has been clarified to a certain extent. However, the right to free and compulsory primary education, which is the very essence of the right to education at the universal level, has been accepted as a standard only in one case.

Key words: Right to Education, Human Rights, European Court of Human Rights, European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms